

ΜΕΡΟΣ Β΄

**ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ**

Στοιχεία μεσαιωνικής διοικητικής ιστορίας και ειδικής διπλωματικής

Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, η διπλωματική σχετίζεται άμεσα με τη διοικητική ιστορία, στην τεκμηρίωση της οποίας η συμβολή της επιστήμης των εγγράφων είναι σημαντική. Στο μέρος αυτό θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε τους μηχανισμούς παραγωγής εγγράφων στο χώρο της μεσαιωνικής Κάτω Ιταλίας. Η επιλογή μας αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι η επέκταση της κυριαρχίας των κατωϊταλικών ηγεμονιών στον ελλαδικό χώρο είχε ως αποτέλεσμα την παραγωγή εγγράφων ελληνικού ενδιαφέροντος είτε στην ιταλική έδρα των ξένων κυριάρχων, είτε στις ελλαδικές τους κτήσεις. Το ελληνικό ενδιαφέρον για τα έγγραφα αυτά δεν περιορίζεται στο περιεχόμενό τους, αλλά και στον τύπο, δεδομένου ότι η μελέτη και η ανάλυσή τους είναι δυνατόν να δώσει χρήσιμα συμπεράσματα ως προς ποικίλες οσμώσεις (π.χ. τύπων εγγράφων ή τίτλων αξιωματούχων) που συντελέστηκαν στον ελλαδικό χώρο υπό συνθήκες ξένης κυριαρχίας.

Καγκελαρίες της Κάτω Ιταλίας

Προνορμανδική εποχή

Για την αμέσως μετά την πτώση του Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους (476 μ.Χ.) εποχή δεν υπάρχουν σαφείς πληροφορίες σχετικά με τη διοικητική οργάνωση της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας. Πιθανότατα το διοικητικό σχήμα υπό τους Βανδάλους και ιδιαίτερα υπό τους Γότθους έμεινε το ίδιο ή παρόμοιο με εκείνο που ίσχυε όταν το νησί βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Κωνσταντινούπολης και επικεφαλής ήταν ο *rector* ή ο *praeses provincialis*, επικουρούμενος από ένα συμβούλιο ανώτερων αξιωματούχων.

Μετά την ανάκτηση του νησιού από τους Βυζαντινούς τον 6^ο αι. θεσπίστηκε με ειδικό νόμο η ίδρυση της *praetura Siciliae*. Στα χρόνια του Ιουστινιανού Α' (527-565) ο διοικητής του νησιού έλαβε την ονομασία *praetor* ή *praefectus* και είχε τον τίτλο του *πατρικίου* και το αξίωμα του *στρατηγού* με διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες, ενώ στρατιωτικές αρμοδιότητες εί-

χε ο δούξ. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για τους λοιπούς διοικητικούς αξιωματούχους που υπηρετούσαν στη Σικελία κατά την εποχή αυτή, εκτός από το ότι στο νησί υπήρχε αξιωματούχος *επί των δεήσεων*, που παραλάμβανε και διαβίβαζε στον αυτοκράτορα αιτήματα των υπηκόων. Στο χώρο εξ άλλου της Κάτω Ιταλίας, μετά την επέκταση των Λογγοβάρδων και τη δημιουργία λογγοβαρδικών δουκάτων σε εδάφη με πληθυσμό ελληνικό, ιταλικό και βαρβαρικό, διαμορφώνονται συνθήκες ετερογένειας δικαιοκτών αντιλήψεων μεταξύ επείσακτων και τοπικών παραδόσεων.

Από την αραβική κατοχή στη Σικελία και την επακολουθήσασα βυζαντινή *reconquista* δεν έχουν διασωθεί επαρκώς διαφωτιστικά ίχνη των διοικητικών σχημάτων που λειτούργησαν στο νησί και τα αρχαιότερα συναφή μνημεία της ιστορίας του νησιού ανάγονται στη νορμανδική περίοδο (1072-1194).

Οπωσδήποτε, μετά την αραβική κυριαρχία, ο πολιτικός και διοικητικός θεσμός της *καγκελαρίας* αρχίζει ουσιαστικά υπό τους Νορμανδούς ηγεμόνες της δυναστείας των de Altavilla, οι οποίοι τον χρησιμοποίησαν στο πλαίσιο της προσπάθειας δημιουργίας ισχυρής κεντρικής εξουσίας. Οι Νορμανδοί στο πολυεθνικό κράτος που δημιούργησαν στην Κάτω Ιταλία διατήρησαν από τις προηγούμενες κυριαρχίες τα διοικητικά, δικαιοκτικά και θρησκευτικά εκείνα στοιχεία που διευκόλυναν την οργάνωση της επικράτειάς τους.

Σε ό,τι αφορά τις ελληνόγλωσσες ιδιωτικές πράξεις, κατά τις παραμονές νορμανδικής κυριαρχίας τέτοιες πράξεις συντάσσονται στη Σικελία, την Καλαβρία, τα νότια Βασιλικάτα και το Σαλέντο βάσει του φορμουλαρίου των νοταρίων του Βυζαντίου, τουλάχιστον στις αγοραπωλησίες, ανταλλαγές, δωρεές και διαθήκες. Κατά κανόνα οι πράξεις αγοραπωλησίας άρχιζαν με το σταυρό και τη φράση *σίγνον χειρός...* (το όνομα του δημιουργού ή των δημιουργών) που είχε χαρακτήρα υπογραφής. Ακολουθούν στο πρωτόκολλο η επίκληση *έν όνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος*, που σύμφωνα με τη νεαρά 72 του Λέοντος του Σοφού αποτελούσε απαραίτητο στοιχείο για την αξιοπιστία του εγγράφου. Ακολουθεί το όνομα του δημιουργού, του αποδέκτη και ο χαρακτήρας της πράξεως, η περιγραφή του εκποιουμένου αντικειμένου, η ένδειξη του αρχικού τίτλου (κληρονομία πατρική, μητρική, προικώ κλπ.). Έπεται η διάταξη που αναφέρει όλες τις δυνατότητες του νέου κατόχου και των κληρονόμων του. *...κρατεῖν καὶ δεσπόζειν πωλεῖν, χαρίζειν, ἐναλλάσσειν, προιξίν ἐγκαταγράφειν, ἐν ἱεροῖς τόποις προσενέγκαι...* Η *sancctio* είναι δυνατόν να είναι πνευματική ή κοσμική, όπως ποινή χρηματική και πρόστιμο υπέρ του φύσκου. Στο εσχατόκολλο, το όνομα του *νοτάριου* και ανώτερου *ταβουλάριου* που του έδωσε την εντολή, η χρονολογία, μήνας, ινδικτιών και έτος κατά το κωνσταντι-

νουπολίτικο νοταριακό φορμουλάριο. Η *completio* επέρχεται με την υπογραφή του ταβουλάριου (βεβαιών υπέγραφα).

Η νορμανδική *Curia regis*

Επί Ρογήρου Α΄ (1062-1101) παρατηρείται αύξηση του αριθμού των νοτάριων της καγκελαρίας του ηγεμόνα, ενώ αυξήθηκε ο αριθμός των ελληνικής καταγωγής αξιωματούχων, κάτι που του εξασφάλιζε ένα καλό σύνδεσμο με τους Έλληνες υπηκόους του. Ο Ρογήρος Β΄ (1130-1154) οργάνωσε μια πραγματική *Curia regis*, ένα ανώτατο διοικητικό σώμα που αποτελούσαν ο ηγεμόνας, οι κόμητες και οι λοιποί υψηλοί αξιωματούχοι, αρκετοί από τους οποίους προέρχονται από τον κλάδο των νοτάριων. Οι τίτλοι των υψηλόβαθμων αξιωματούχων, που στις πηγές αναφέρονται και ως *άρχοντες*, είναι *Grandis Iustitiarius*, *Grandis Cancellarius*, *Grandis Comestabulus*, *Grandis Camerarius*, *Grandis Admiratus* και *Grandis Protonotarius*. Είναι βέβαιο ότι στην οργάνωση της νορμανδικής Curie regis, όπου υπηρετούσαν και μη Νορμανδοί, Έλληνες και Μουσουλμάνοι αξιωματούχοι, επέδρασε τόσο η αντίστοιχη των μεγάλων μοναρχιών της εποχής, της Αγγλίας και της Γαλλίας, όσο και του Βυζαντίου, από όπου προέρχεται ο θεσμός του *logotheta* και του *prothonotarii*, ενώ παράλληλα εντοπίζονται σημαντικές αναλογίες μεταξύ των θεσμών δημοσίου δικαίου της νορμανδικής Σικελίας και των αραβοκρατούμενων περιοχών¹⁹. Ενδεικτικά αναφέρουμε την παρουσία στη

19. Παραθέτουμε εδώ για πληρέστερη πληροφόρηση ορισμένα έργα που αναφέρονται στη νορμανδική καγκελαρία: F. Chalandon, «La diplomatie des Normands de Sicile et de l'Italie méridionale», *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 20(1900)155-197. – C. A. Garufi, «Il più antico diploma purpureo con scritture greca ad oro della cancelleria Normanna di Sicilia per il protonobilissimo Cristodulo», *Archivio Storico Siciliano* 47/48 (1927)105-136. – P. Collura, «Appendice al regesto dei diplomi di re Ruggero compilato da Erich Caspar», *Atti del Convegno Internazionale di Studi Ruggeriani*, Παλέρνο 1955, 545-625. – Του ιδίου, «Un privilegio di Guglielmo II per il monastero di S. Maria de Latinis di Palermo», *Byzantino-Sicula* II, Παλέρνο 1975 (Istituto di studi bizantini e neoellenici 8), 165-170. – A. Guillou, «Le corpus des actes grecs de Sicile», ό.π., 147-153. – A. Pratesi-V. De Donato, «Diplomata principum Beneventi, Capuae et Salerni de gente Langobardorum», *Archivio paleografico italiano* XV, fasc. 62/63/67/1956/61/69. – P. F. Palumbo, «La fine della cancelleria normanna di Sicilia», *Studi Salentini* 16(1963)245-275. – C. Brühl, *Urkunden und Kanzlei Rogers II. von Sizilien*. Studien zu den normannisch-staufischen Herrscherurkunden Siziliens I, Κολωνία/ Βιέννη 1978. – H. Zielinski, *Tancredi et Willelmi III. regum diplomata*, Κολωνία 1982 (Codex diplomaticus regni Siciliae 1,5). – Του ιδίου, «Die

νορμανδική ιεραρχία του αραβικού διοικητικού τίτλου *amīr*, αξιωματούχου που είχε αρχικά φορολογικά καθήκοντα, τα οποία σταδιακά αντικαθίστανται από αμυντικά, κυρίως στην οργάνωση και διοίκηση του στόλου. Τον τίτλο αυτό έλαβε από το Ρογήρο Α' ο ελληνικής καταγωγής άρχοντας της Καλαβρίας Χριστόδουλος, ενώ ο Γεώργιος ο Αντιοχεύς, για τη συμβολή του στην καταστολή της εξέγερσης της Απουλίας και της Καλαβρίας, έλαβε το 1132 τον τίτλο *Ammiratus Ammiratorum* (Μέγας ναύαρχος). Από τους νοτάριους εξ άλλου, Λατίνους, Έλληνες και Μουσουλμάνους, συχνά επιλέγονται οι περιφερειακοί αξιωματούχοι, *strategi* και *viccomites*, ενώ νοτάριοι και νομομαθείς, ιδιαίτερα λατινόγλωσσοι, χρησιμοποιούνται και από τις καγκελαρίες των περιφερειακών αξιωματούχων, όπου σταδιακά τα σχετικά καθήκοντα αναλαμβάνουν και εκκλησιαστικά πρόσωπα.

Σε ό,τι αφορά την ομοιογένεια της νορμανδικής διοίκησης, διαπιστώνεται ότι ο Ρογήρος Β' δεν κατάργησε τον υφιστάμενο κατά τόπους πλουραλισμό τοπικών συνθητιών, ο οποίος υποστηρίζεται από τους εγκατασταθέντες στις περιφέρειες του νορμανδικού κράτους Νορμανδούς *comites*, που συνεργάστηκαν σε επίπεδο διοίκησης με μέλη των τοπικών κοινωνιών. Με τους περιφερειακούς *comites* εξ άλλου συνεργάζεται από τα μέσα του 11^{ου} αι. ο πάπας, ο οποίος ιδρύοντας και υποστηρίζοντας εκκλησιαστικά ιδρύματα στον ευρύτερο χώρο, επιδιώκει να υποκαταστήσει τη μέχρι τότε εκκλησιαστική εξουσία της Κωνσταντινούπολης στην περιοχή.

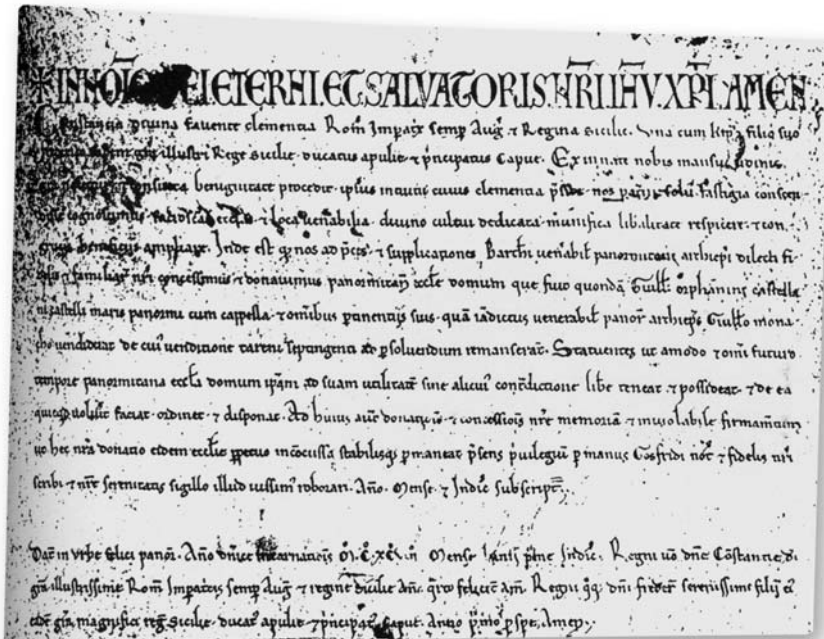
O cancellarius

Το αξίωμα του *Grandis cancellarii* (*cancellarius regis* ή *cancellarius regni Siciliae*) φαίνεται ότι επί Νορμανδών βρισκόταν σε αντιστοιχία ως προς τις αρμοδιότητες με το αντίστοιχο της φραγκικής αυλής. Ο αξιωματούχος αυτός ασκούσε την ανώτατη εποπτεία του διοικητικού μηχανισμού με αρμοδιότητες ανάλογες με αυτές ενός πρωθυπουργού και υπουργού Εξωτερικών.

südlangobardische Fürstenurkunde zwischen Kaiserdiplom und Charta», στο G. Vito-
lo-F. Mottola (εκδ.), *Scrittura e produzione documentaria nel mezzogiorno longobardo. Atti del Convegno internazionale di studio (Badia di Cava, 3-5 ottobre 1990)*, Μονή της Cava 1991 (Acta Cavensia 1), 191-222. – H. Enzensberger, «Un documento di re Guglielmo II per Gravina», *Gravina IV. Istituzioni, nomini, cultura*, Μάρι 1989, 91-96. – Του ίδιου, *Guillelmi I. regis diplomata*, (Codex Diplomaticus Regni Siciliae. Series Prima: Diplomata regum et principum e gente Normannorum, 3, 1996). – Th. Kölzer, «Die normannisch-staufische Kanzlei (1130-1198)», *Archiv für Diplomatik* 41(1995) 273-289.

Οπωσδήποτε όμως η επιρροή του περιοριζόταν σημαντικά, όταν φορείς άλλων ανώτερων αξιωμάτων ήταν ισχυρές προσωπικότητες. Το βέβαιο είναι ότι τα μνημόνια και τις αιτήσεις προς τον ηγεμόνα παραλάμβανε ο αξιωματούχος αυτός και ότι από το γραφείο του απολύονταν οι ηγεμονικές αποφάσεις στην τελική τους μορφή.

Ο cancellarius είχε την ευθύνη σύνταξης των ηγεμονικών εγγράφων. Η φράση «data per manus N. nostri Cancellarii» ή άλλη παρεμφερής, που χρησιμοποιείται στα προνομιακά έγγραφα των Νορμανδών ηγεμόνων, αποτελούσε την εγγύηση της αυθεντικότητας των εγγράφων. Η χρονολόγηση των εγγράφων γινόταν αρχικά με παράθεση της αναφοράς του ονόματος του καγκελάριου, αργότερα όμως υποκαταστάθηκε από την αναφορά ονόματος άλλου αξιωματούχου, όπως ο λογοθέτης (logotheta), ο πρωτονοτάριος (prothonotarius), με την παρατήρηση «quia cancellarius absens erat». Στην πλειονότητά τους οι καγκελάριοι ήταν κληρικοί, γεγονός ενδεικτικό των στενών σχέσεων της νορμανδικής εξουσίας με την Εκκλησία.

24. Privilegium της βασίλισσας Constanza και του γιου της Φρειδερίκου Β' υπέρ της Εκκλησίας του 1198.

Notarii curie

Συντάκτες των εγγράφων της καγκελαρίας υπό τον *cancellarium regni Sicilie* ήταν οι *notarii regis* ή *notarii curie*, των οποίων ο αριθμός δεν είναι γνωστός. Είναι βέβαιο ότι αποτελούσαν ένα είδος ισχυρής συντεχνίας, της οποίας τα μέλη συντάσσαν όχι μόνο κρατικά, αλλά και ιδιωτικά έγγραφα. Αρχικά είχαν μεγάλη ανεξαρτησία κατά την εκτέλεση της εργασίας τους και συχνά δυστροπούσαν να συντάξουν έγγραφα, ακόμα και ηγεμονικά, αν δεν τους καταβαλλόταν επαρκής αμοιβή, ενώ αντιστέκονταν σθεναρά σε κάθε προσπάθεια του προϊσταμένου της καγκελαρίας να περιορίσει τις αυθαιρεσίες τους.

Χαρακτηριστικά των εγγράφων της νορμανδικής καγκελαρίας

Ως προς τη χρησιμοποιούμενη γλώσσα στα έγγραφα αυτά επισημαίνεται ότι σε μια πολυεθνική κοινωνία, όπως η σικελική, χρησιμοποιούνταν σε όλη τη νορμανδική περίοδο τρεις γλώσσες, η ελληνική, η αραβική και λατινική, εξ ου και η ρήση του Πέτρου του Eboli για το Παλέρμο «*urbs felix populo dotata trilingui*». Τα ηγεμονικά διπλώματα γράφονταν στη γλώσσα των αποδεκτών, κατά κανόνα ελληνικά και λατινικά. Η αραβική χρησιμοποιείται, όπως και οι άλλες γλώσσες, κυρίως από την *Dohana de Secretis*, το οικονομικό γραφείο της καγκελαρίας, όταν συντάσσε πίνακες αγροτών που απελευθερώνονταν, ενώ ελάχιστα ηγεμονικά έγγραφα σώζονται στη γλώσσα αυτή.

Ως προς το υπόστρωμα των ηγεμονικών εγγράφων, τα 67 σωζόμενα νορμανδικά αποκλειστικά λατινικά διπλώματα (*privilegia, mandata, littere, placita, pacta*) από τα οποία περίπου το 30% είναι πρωτότυπα, είναι γραμμένα σε περγαμνή. Δύο είναι της εποχής του Ρογήρου Β' σε πορφυροβαφή περγαμνή, ενώ ένα παλαιότερο, του 1109 είναι γραμμένο σε βομβύκινο χαρτί. Βρίσκεται στο Αρχείο του Παλέρμου και θεωρείται ένα από τα παλαιότερα χαρτώα αρχειακά τεκμήρια του ευρωπαϊκού χώρου.

Η λατινική γραφή των εγγράφων της καγκελαρίας είναι μια μικρογράμματη κομψή, γνωστή και ως «νορμανδική καγκελαρία». Η πρώτη γραμμή στα *privilegia* είναι κατά κανόνα σε στρογγυλόσχημη μεγαλογράμματη, συχνά με διακοσμητικά μοτίβα. Πιθανότατα οι νοτάριοι κατά τη σύνταξη των εγγράφων χρησιμοποιούσαν υποδείγματα γαλλικά ή και παπικά. Τα αραβικά είναι γραμμένα σε μια μορφή επισευρμένης γραφής, γνωστής ως *Nescry*. Έχουν σωθεί επίσης διπλώματα δίγλωσσα, ελληνο-αραβικά και λατινο-αραβικά. Μερικά από τα αμιγώς λατινόγλωσσα φέρουν την υπογραφή του βασιλιά Ρογήρου Β' αποκλειστικά στα ελληνικά, ενώ όταν αυτή απουσιάζει, υποκαθίσταται από μια *Rota* ερυθρόγραφη, ίσως κατά μίμηση του

τρόπου κλεισίματος των παλικών εγγράφων. Οι σφραγίδες των ηγεμονικών εγγράφων είναι μολύβδινες στα *privilegia*, κέρινες ερυθρές στα *mandata* και τα *placita*, ενώ σπανίζουν οι χρυσές.

Ως προς τα εσωτερικά τους χαρακτηριστικά, συνήθως *invocatio* είναι η ρηματική (*In nomine Dei eterni et salvatoris nostri Jesu Christi*), η οποία από του Γουλιέλμου Β' (1166-1189) συμπληρώνεται με το *amen*. Σημαντικότερη ιστορικά είναι η *intitulatio*, όπου στα αρχαιότερα διπλώματα εμφανίζεται ο τίτλος *dux Apulie*, ενώ αργότερα, ενδεικτικός των φιλοδοξιών των Νορμανδών ηγεμόνων ο τίτλος *Apulie et Calabrie rex*. Μετά το 1130 ο ηγεμόνας τιτλώνεται ως εξής: *Ego Rogerius, Dei gratia Sicilie et Italie rex, Rogerii primi comitis heres et filius*.

Γενικά τα νορμανδικά ηγεμονικά διπλώματα αποκτούν μετά το 1136 κάποια σταθερά χαρακτηριστικά, χωρίς να παύουν να αποτελούν ιδιότυπα έγγραφα σε σχέση με τα λοιπά ηγεμονικά της εποχής τους.

Από δύο διπλώματα των ετών 1146 και 1148 συνάγεται ότι λειτουργούσε βασιλικό αρχείο με έδρα το ανάκτορο του Παλέρμιο. Παρά το γεγονός ότι δεν έχουν σωθεί νορμανδικά *regesta*, θεωρείται βέβαιο ότι η συνήθεια μεταγραφής των εγγράφων στη Σικελία αρχίζει από τους Νορμανδούς. Η καταστροφή τους πιθανότατα οφείλεται στις πολεμικές συγκρούσεις του 13^{ου}-14^{ου} αι. μεταξύ Ανδηγαυών και Αραγωνίων.

Σχετικά με τη γραφή των διπλωμάτων του Φρειδερίκου Β' επισημαίνουμε ότι ήδη βρισκόμαστε σε πλήρη ανάπτυξη της γοθτικής, που διαρκεί και κατά την ανδηγαυική και αραγωνική περίοδο. Στα βασιλικά προνόμια βρίσκουμε γενικά σε μεγαλογράμματη γραφή το όνομα του ηγεμόνα (*Fride-ricus, Mamfredus*) συχνά σχηματισμένο με κομψότητα. Επισημαίνουμε όμως ότι κατά την νορμανική και σουηβική περίοδο χρησιμοποιείται στα έγγραφα της Κάτω Ιταλίας και η βενεβεντανή.

Η καγκελαρία του βασιλείου της Σικελίας επί Σουήβων

Επί του Ερρίκου ΣΤ' (1194-1197), αυτοκράτορα και βασιλιά της Γερμανίας, δεν λειτούργησε καγκελαρία στη Σικελία και τα ηγεμονικά διπλώματα που αφορούσαν τις κατωϊταλικές κτήσεις των Σουήβων εκδίδονταν από την αυτοκρατορική καγκελαρία. Όμως μετά το θάνατο του Ερρίκου ΣΤ' η χήρα του Costanza, θυγατέρα του Νορμανδού Ρογήρου Β', αναδιοργάνωσε τη σικελική καγκελαρία σύμφωνα με την νορμανδική παράδοση. Μετά το θάνατό της (1198) εμφανίζεται στη χρονολόγηση των σικελικών ηγεμονικών εγγράφων το όνομα του Gualterio di Palearia, επισκόπου της Κατάνης, μέλους της αντιβασιλείας του Φρειδερίκου Β'. Παρά το γεγονός ότι το 1210 ο Gual-

terio περιέπεσε σε δυσμένεια και αποσύρθηκε στην επισκοπή του, διατήρησε το αξίωμα του καγκελάριου μέχρι το 1213. Στη χρονολόγηση των εγγράφων της καγκελαρίας της περιόδου αυτής αναφέρεται το όνομά του μόνον όταν αυτός ήταν παρών κατά την σύνταξη, ενώ όταν απουσίαζε δεν αναφέρεται κανένα όνομα.

Κατά τα πρώτα χρόνια της αρχής του Φρειδερίκου Β', όταν αυτός τιτλοφορείται *rex Siciliae, ducatus Apuliae et principatus Capuae*, συνεχίζεται η παράδοση των εξωτερικών χαρακτηριστικών των ηγεμονικών εγγράφων της νορμανδικής περιόδου. Ένα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό των εγγράφων του Φρειδερίκου Β' είναι οι δύο διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους αρχίζει το πρωτόκολλο, ο ένας με τη ρηματική *invocatio* και ο άλλος χωρίς αυτήν. Στην πρώτη περίπτωση ακολουθείται η νορμανδική παράδοση με τη ρηματική (*In nomine Dei eterni et salvatoris nostri Jesu Christi, amen*»), της οποίας προηγείται και συμβολική, ένας σταυρός. Καταλαμβάνει ολόκληρη της πρώτη γραμμή, σε μια μεγαλογράμματη στρογγυλόσχημη γραφή. Η *intitulatio*, η οποία αρχίζει στη δεύτερη γραμμή, γράφεται με τη μικρογράμματη γραφή του κειμένου, όμως το αρχικό γράμμα του ονόματος του ηγεμόνα γράφεται και αυτό με μεγαλογράμματη γραφή, όπως η *invocatio*, αλλά σε μια μορφή πιο επιμήκη, καταλαμβάνοντας το χώρο αριστερά των πρώτων 2-5 γραμμών και γραφόμενο προφανώς από έναν *miniatores*, τεχνική που απαντάται και σε νορμανδικά ηγεμονικά έγγραφα. Στη δεύτερη περίπτωση η *invocatio* απουσιάζει και, πιθανόν με επίδραση των παπικών εγγράφων, το πρωτόκολλο αρχίζει με το όνομα του ηγεμόνα σε μεγαλογράμματη γραφή και την τίτλωση στη συνέχεια σε μικρογράμματη.

Κατά την περίοδο που ο Φρειδερίκος Β' ασκεί και την εξουσία του βασιλιά της Γερμανίας (1212-1220) χρησιμοποιεί άλλοτε Γερμανούς, άλλοτε Ιταλούς νοτάριους για τη σύνταξη των εγγράφων του. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι κατά την περίοδο αυτή το εσχατόκολλο των εγγράφων αυτών, σε ορισμένα από τα οποία αντί της υπογραφής του ηγεμόνα σχεδιάζεται το μονόγραμμά του στο κάτω δεξιό μέρος του εγγράφου, ενώ σε άλλα το μονόγραμμα εντάσσεται σε ένα μέρος του κειμένου, όπου ο γραφέας έχει αφήσει κενό χώρο ή εντάσσεται μέσα στο κείμενο του εσχατοκόλλου.

Μετά την ανάρρηση του Φρειδερίκου Β' στον αυτοκρατορικό θρόνο (1220), παρόλο που η σικελική καγκελαρία λειτουργούσε παράλληλα με την αυτοκρατορική, δεν υπήρχε κάποια ουσιαστική διάκριση μεταξύ τους. Και καθώς ο αυτοκράτορας προτιμούσε να διαμένει στις ιταλικές του κτήσεις, στις σημειώσεις των αυτοκρατορικών εγγράφων εμφανίζονται συχνά τα ονόματα Σικελών αξιωματούχων, επειδή ο αριθμός των Γερμανών της αυλής συνεχώς

μειωνόταν. Η διάκριση μεταξύ των δύο καγκελαριών δεν είναι εύκολη για την εποχή αυτή, καθώς έγγραφα της αυτοκρατορικής βόρειας Ιταλίας όχι μόνο υπογράφονταν από Σικελούς νοτάριους, αλλά και επικυρώνονταν από το θησαυροφύλακα της Σικελίας αντί του θησαυροφύλακα της αυτοκρατορίας.

Μετά το 1210, όταν ο προαναφερθείς Gualterio di Palearia εγκατέλειψε την αυλή, εμφανίζεται επικεφαλής του προσωπικού της σικελικής καγκελαρίας αξιωματούχος με τον τίτλο του *λογοθέτη* ή *πρωτονοτάριου* (*logotheta sive prothonotarius*). Το 1221 ο Andrea di Traietto, μέχρι τότε πρωτονοτάριος, εμφανίζεται ως απλός επικεφαλής των νοτάριων. Στην ίδια θέση το 1222 διορίστηκε ο μοναχός Giovanni di Casamare, στον οποίο ο αυτοκράτορας εμπιστεύθηκε τη σφραγίδα του μέχρι το 1224, χωρίς όμως το όνομα του να εμφανίζεται στη χρονολόγηση κάποιου εγγράφου.

Κατά τα επόμενα χρόνια δεν αναφέρεται ούτε καγκελάριος ούτε πρωτονοτάριος, πιθανότατα επειδή οι θέσεις παρέμειναν κενές. Αντίθετα μνημονεύονται ως διευθύνοντες την καγκελαρία με τον τίτλο *magister*, δύο δικαστές του *μείζονος δικαστηρίου*, τουλάχιστον από το 1230. Το 1247 εμφανίζεται ο *πρωτονοτάριος της αυτοκρατορίας και λογοθέτης του βασιλείου της Σικελίας* ο Pietro della Vigna, του οποίου το όνομα συνοδεύει την χρονολογία των ηγεμονικών εγγράφων μέχρι το 1249.

Επί Κορράδου Δ', το 1252, εμφανίζεται πάλι ένας κληρικός, ο αρχιεπίσκοπος Κάπουας Gualterio di Osca, επικεφαλής της πολιτικής και διοικητικής ιεραρχίας του βασιλείου της Σικελίας, ο οποίος διατήρησε τη θέση του και επί Μαμφρέδου μέχρι το 1263. Στα ηγεμονικά έγγραφα της περιόδου αυτής ο Gualterio di Osca εμφανίζεται κατά κανόνα ως εκδότης, ενώ οικονομικής φύσεως έγγραφα εκδίδει και ο *magister rationalis* και τα υπογράφουν οι Goffredo de Potenza και Giovanni di Procida, πρόσωπα με επιρροή στο βασιλιά. Μετά το 1263 αυτά τα πρόσωπα κατανέμουν μεταξύ τους τη διεύθυνση της καγκελαρίας.

Διαδικασίες έκδοσης ηγεμονικών εγγράφων

Κατά την εποχή των Σουήβων οι αιτήσεις των υπηκόων παραλαμβάνονταν από τον αρμόδιο αξιωματούχο της καγκελαρίας και σε τακτή προθεσμία παρουσιάζονταν σε δύο *magistros*, μαζί με τα γράμματα και τις αναφορές των αυτοκρατορικών υπαλλήλων μέσω ειδικών αξιωματούχων ορισμένων για το σκοπό αυτό. Οι ίδιοι αξιωματούχοι αναφέρονταν στον αυτοκράτορα άμεσα, είτε κατ' ιδίαν, είτε στο συμβούλιο, για τις υποθέσεις που ήταν απαραίτητη η δική του απόφαση. Όλες οι λοιπές υποθέσεις διεκπεραιώνονταν από τους δύο *magistros*, που αποφάσιζαν επ' αυτών.

Η απόφαση καταγράφεται στο verso των έγγραφων αιτήσεων ή στα συνοδευτικά τους γράμματα με τη μορφή σύντομης περιλήψης. Τα έγγραφα στα οποία ήταν γραμμένες οι παραπάνω περιλήψεις διανεμόταν για διευκρίνιση στους νοτάριους της καγκελαρίας, που είχαν την υποχρέωση της σύνταξης των ηγεμονικών εγγράφων και επιστολών, εκτός των δικαστικών, οι οποίες απολύονταν μέσω της *Grandis curiae iustitiae*. Οι κρατικές υποθέσεις (*negotia curiae*) είχαν την προτεραιότητα έναντι των ιδιωτικών. Τα ηγεμονικά έγγραφα αριθμούνταν σύμφωνα με τη χρονολογική τους σειρά και διαβιβάζονταν για μεταγραφή στα *regesta* της καγκελαρίας.

Τα συντεταγμένα από τους νοτάριους έγγραφα ελέγχονταν πρώτα από τους δύο *magistros* και στη συνέχεια επικυρώνονταν με τη σφραγίδα του αυτοκράτορα από το ειδικό για το σκοπό αυτό γραφείο. Μετά τη σφράγιση τους, τα έγγραφα επιστρέφονταν στον *magistrum*, ο οποίος είχε λάβει από τους αποδέκτες όρκο ότι δεν είχαν χρησιμοποιήσει δόλο για να τα αποκτήσουν.

Όσα έγγραφα αφορούσαν υποθέσεις ιδιωτικού δικαίου διαβάζονταν δημόσια στην καγκελαρία σε καθορισμένες μέρες της εβδομάδας παρουσία των δύο δικαστών, με τρόπο που επέτρεπε σε πρόσωπα που ενδεχόμενα είχαν αντίθετα συμφέροντα να εμφανισθούν και να υποβάλουν τις ενστάσεις τους²⁰. Μετά το πέρας των διαδικασιών αυτών τα έγγραφα παραδίδονταν από τον *magistrum* στους αποδέκτες.

Όσον αφορά τους συντάκτες των ιδιωτικών εγγράφων νοτάριους, ο Φρειδερίκος Β' (*De iudicibus ed notariis publicis et eorum numero*) όριζε ο ίδιος τους νοτάριους (*notarii publici*), αποκλείοντας τους κληρικούς. Οι υποψήφιοι *notarii publici* και *iudices ad contractus* παρουσιάζονταν με συστατικά γράμματα της ενδιαφερόμενης κοινότητας και εξετάζονταν από τον ίδιο ή εκπρόσωπό του ως προς την γενική τους μόρφωση και τις νομικές τους γνώσεις. Όσοι παράνομα ασκούσαν το λειτουργήμα απειλούνταν με αποκεφαλισμό.

Προσωπικό καγκελαρίας και καθήκοντά της επί Μαμφρέδου (1258-1265)

Επί Μαμφρέδου, γιου του Φρειδερίκου Β', η καγκελαρία ήταν οργανωμένη ως εξής: Ο καγκελάριος είχε την ευθύνη φύλαξης της σφραγίδας του ηγεμόνα και σφράγιζε όλα τα έγγραφα που αφορούσαν παραχωρήσεις από τον ηγεμόνα σε υπηκόους ή δικαστικές του αποφάσεις. Τα απλά δικαστικά έγγραφα έπρεπε πρώτα να εγκρίνει ο *magister iustitarius* και οι δικαστές

20. Πρβλ. το θεσμό της *stridationis* στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα. Σχετικά με το θεσμό αυτό βλ. Σ. Ν. Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια κατά τα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462)*, Θεσσαλονίκη 2009, 336-338.

της *Magna Curia*. Ο καγκελάριος μπορούσε να διορθώνει και να ακυρώνει ακόμη έγγραφα, αν αυτό προβλεπόταν από την ισχύουσα νομοθεσία.

Οι αιτήσεις προς τον ηγεμόνα παραλαμβάνονταν από τον *petitionarium*, ο οποίος τις διαβίβαζε στους ηγεμονικούς συμβούλους ή τους *magistros rationales*. Αυτά τα έγγραφα έπρεπε να φέρουν την ένδειξη *de mera conscientia regis* και μετά να παρουσιασθούν στον ηγεμόνα παρουσία του καγκελάριου και του λογοθέτη. Ο τελευταίος κατέγραφε στο πίσω μέρος της αιτήσεως τη βούληση του ηγεμόνα. Οι αιτήσεις μετά τη διαδικασία αυτή παραδίδονταν στον πρωτονοτάριο, ο οποίος τις διένεμε στους νοτάριους, για να συντάξουν τα απαντητικά έγγραφα. Αυτά στη συνέχεια ο πρωτονοτάριος τα έφερε στην καγκελαρία, για να σφραγισθούν και να σταλούν στους αποδέκτες. Αυτή ήταν σε γενικές γραμμές η κατάσταση της καγκελαρίας της Σικελίας, όταν ο Κάρολος Α΄ Ανδηγαυός κατέλαβε το βασίλειο το 1266.

Regesta

Κατά μια άποψη τα προνόμια επί των Σουήβων δεν μεταγράφονταν σε *regesta*, ή τουλάχιστον δεν μεταγράφονταν πλήρως. Κατ' άλλους, τα βασιλικά προνόμια από το 1238 μεταγράφονταν σε ειδικά βιβλία (*regesta*). Το σύστημα αυτό ακολουθήθηκε και αργότερα κατά χρονολογική σειρά, με ένδειξη μηνών, ημερών και τόπων, καταγραφή των αποδεκτών και άλλες ενδιαφέρουσες σημειώσεις.

Ο Μαμφρέδος κατά τη μεταρρύθμιση της υπηρεσίας του *camerarii* εισήγαγε την υποχρέωση της μεταγραφής σε *regesta* των πράξεων που αφορούσαν τα οικονομικά ζητήματα.

Γενικές κατηγορίες ηγεμονικών εγγράφων του Σουήβων

Τα έγγραφα που απολύθηκαν από την καγκελαρία των Σουήβων μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες.

1. *Charte solennes* ή *privilegia*. Στο πρωτόκολλο φέρουν *επίκληση* (*invocatio*) και είναι χρονολογημένα με αναφορά τόπου, έτους από ενσαρκώσεως (*anno ab incarnatione*), μήνα, ινδικτιώνα και έτος του βασιλείου της Σικελίας. Το πρωτόκολλο κλείνει με τη φράση *felicitet amen*. Φέρουν το όνομα του νοτάριου, σπάνια όμως του καγκελάριου.
2. *Littere patentes*. Δεν φέρουν επίκληση και αρχίζουν με την αναφορά των μαρτύρων. Στο κείμενο αναφέρεται η σφραγίδα που τίθεται επικυρωτικά σ' αυτά. Δεν μνημονεύεται το όνομα του συντάκτη νοτάριου. Αναφέρεται σ' αυτά ο τόπος έκδοσης, το έτος από της ενσαρκώσεως, ο μήνας και η ινδικτιώνα, αλλά δεν σημειώνεται το έτος της βασιλείας του ηγεμόνα.

25. Σφραγίδα Μαμφρέδου (†MAYN[FRID]US DEI GRACIA REX SICILIE).

3. *Littere clause*. Φέρουν το όνομα του αποδέκτη, το χαιρετισμό *salutem et dilectionem* ή παρόμοια, ενώ κατά τα λοιπά μοιάζουν με τις *littere patentes*.

Από *regesta* της καγκελαρίας των Σουήβων σώζονται μόνο σπαράγματα των ετών 1230-1248 στη βιβλιοθήκη της Μασσαλίας και ένα *registum* του 1239-1240 στο αρχείο της Νεάπολης. Τα σουηβικά αρχεία αποτελούσαν 2 παράλληλες σειρές *regestorum*, μια *de privatis* και μία για τις διαταγές της *curie (mandata)*, κατά χρονολογική σειρά τακτοποιημένα, χωρίς άλλη διάκριση, και φυλάσσονταν στα κάστρα της Canosa και της Lucera. Διατηρήθηκαν κατά την ανδηγαυική περίοδο τουλάχιστον μέχρι το 1332 στη Νεάπολη, όταν πιθανότατα καταστράφηκαν από καταιγίδα. Υπολογίζεται ότι τα σικελικά αρχεία περιελάμβαναν προ της καταστροφής τους για την περίοδο 1196-1266 περί τα 4.200 ηγεμονικά έγγραφα.

Ανδηγαυική καγκελαρία

Από την καγκελαρία των Ανδηγαυών για την περίοδο του Καρόλου Α' είναι γνωστές περί τις 100.000 βασιλικές πράξεις. Υπολογίζεται ότι μέχρι την καταστροφή του αρχείου το 1943 διατηρούνταν περί τις 250.000 έγγραφα των Καρόλου Β' και Ροβέρτου, αριθμός συγκρίσιμος με μόνο με αυτόν τη αραγωνικής καγκελαρίας.